

Makale tarihçesi: Alındı: 30 Haziran 2020; Kabul edildi: 15 Ağustos 2020
DOI: <https://doi.org/10.33182/gd.v7i2.728>

“Pandemi Mevcut Sorunları Derinleştirdi”: İstanbul’da Kayıtdışı Afgan Göçmenler, Sağlık, Hastalık ve Kovid-19 Pandemisi

Nihan Bozok¹
Mehmet Bozok²

Öz

2020 yılında ortaya çıkan Kovid-19 pandemisi, dünyanın uzun salgın hastalıklar tarihinde yeni bir safhaya geçmesine yol açmıştır. Kovid-19 pandemisi, tarihteki diğer salgınlar gibi dezavantajlı olan grupların yaşamlarını daha olumsuz etkilemiştir. Bu makale, İstanbul’daki refakatsiz Afgan göçmen çocuklar ve kayıtdışı yetişkin Afgan göçmenlerin pandemi sürecinde daha fazla zorlaşan hayatları üzerine bir tartışma yürütmektedir. Makaleye kaynaklık eden veri İstanbul’da bulunan refakatsiz Afgan göçmen çocuklar ve kayıtdışı yetişkin erkek Afgan göçmenler üzerine beş yıldır (2015’ten 2020’e kadar) yürütülen boylamsal bir niteliksel araştırmaya dayanmaktadır. Makale, pandemi başlamadan önce de bu grubun hayati sağlık sorunlarıyla başa çıkmaya çalıştığını, göç sürecine ilişkin üç aşamayı ele alarak ortaya koymaktadır. Afganistan’daki sağlık sisteminin yetersizlikleri ve göç yolculuğunda ortaya çıkan yaralanmalar göçmenler için önemli sağlık sorunlarına yol açmaktadır. İstanbul’da özellikle ağır çalışma koşullarından kaynaklanan sağlık sorunları ve sağlık hizmetlerine erişimlerinin olmaması göçmenler için ölümcül sağlık sorunları yaratmaktadır. Kovid-19 pandemisi, Afgan göçmenlere yönelik sömürüyü, toplumsal eşitsizlikleri ve toplumsal dışlanmayı derinleştiren bir etki yaratmıştır.

Anahtar kelimeler: Kovid-19 pandemisi; Afgan göçmenler; kayıtdışı göçmenler; refakatsiz göçmen çocuklar; sağlığa erişim

ABSTRACT IN ENGLISH

“Pandemic Transformed the Existing Problems”: Undocumented Afghan Immigrants in Istanbul, Health, Disease and Kovid-19 Pandemic

The Covid-19 pandemic, which emerged in 2020, opened a new phase in the world’s long history of the epidemics. The Covid-19 pandemic has affected the lives of disadvantaged groups more negatively than other outbreaks in history. This article discusses the unaccompanied Afghan migrant minors and undocumented adult male Afghan migrants in Istanbul, whose lives have become more problematic during the days of pandemic. The source of the article is based on a longitudinal qualitative study on unaccompanied Afghan migrant minors and undocumented adult male Afghan migrants in Istanbul for five years (from 2015 to 2020). This article argues that before the start of the pandemic, this group has long tried to deal with vital health issues by addressing three stages of migration process. The inadequacies of the health system in Afghanistan and the injuries that occur during the migration journey cause important health problems for migrants. Health problems and lack of access to health services, especially from heavy working conditions in Istanbul, create fatal health problems for migrants. The

¹ Doç. Dr. Nihan Bozok, Beykent Üniversitesi, Sosyoloji (İngilizce) Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta: nihanmortas@hotmail.com.

² Doç. Dr. Mehmet Bozok, İstanbul Maltepe Üniversitesi, Sosyoloji (İngilizce) Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta: mehmetbozok@yahoo.co.uk.

Covid-19 pandemic has created an effect that deepens labour exploitation, social inequalities and social exclusion of Afghan migrants.

Keywords: Covid-19 pandemic, Afghan migrants, undocumented migrants, unaccompanied migrant children, Access to health

Giriş

Bulaşıcı hastalıklar ve insan hareketliliği arasındaki ilişkiler ironik olarak insanın yerleşik hayata geçmesi kadar eskidir. İlk çiftçilerin toprağı sürüp mikropları harekete geçirmesi her yıl kızamıktan şarbona değin birçok hastalığı hasat etmelerine yol açmıştır (Akın, 2018, s. 247). Ormanların yok olması ve tarım toplumlarının büyümesi insanın farelerle, sıçanlarla, kenelerle, pirelerle yakın yaşamak zorunda kalmasının ve veba, tifüs, sıtma gibi salgın hastalıklardan kırılmalarının uzun tarihini başlatmıştır (Nikiforuk, 2020, s. 28). Başlangıcından bu yana, en çok kalabalık, pislik ve yoksullukta yuvalanan Ortaçağ'ın bubonik vebasından, ABD'ye göç eden yoksul ve kötü koşullarda yaşayan İrlandalıları bulan tüberküloza (Jones, 2001), Sahraaltı Afrika'da temiz içme sularına ve tedaviye ulaşamayan insanları kırıp geçiren sıtma salgınlarından (Huerga ve López-Vélez, 2002), Asya'nın gecekondü bölgelerinde yaşayanları yakalamakla işe başlayan SARS'a (Loveband, 2004) değin pek çok salgın yaşanmıştır.

Günümüzün dünyası bu uzun salgın hastalıklar tarihinin³ yeni bir safhasındadır. Dünya Sağlık Örgütü, 2020 yılının ilk ayında Çin'de baş gösteren bir tür koronavirüs (Kovid-19) hastalığı olduğunu duyurdu ve 11 Mart 2020 tarihinde ise hastalığın hızla yayılarak bir pandemiye dönüştüğünü bildirdi.⁴ Salgın hastalıkların eski geçmişine rağmen, dünya güçlü etkileri olan bir pandemiye en son yüz yıl kadar önce, 1918'lerde İspanyol gribi ile tecrübe etmiştir (Crawford, 2019, s. 200). O günden bugüne atom bombası ya da nükleer patlama gibi büyük felaketler yaşanmıştır fakat bir pandeminin yaratacağı etkiler hakkında hafızalarda taze bilgiler yoktur. Tarihçi Cemal Kafadar, bugün tüm dünyanın gündemini oluşturan Kovid-19 pandemisini tarih içindeki yerine oturturken şöyle anlatıyor:

Salgınlar içine düştüğü toplumun koşullarına, yarıklarına, fay hatlarına göre şekil alıyor. Sınıf, ırk, yaş grubu, toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyet, meslek, sektör... Bütün bu faktörlere göre salgınlar çarpıyor, vuruyor, insanlara etki ediyor. Ama aynı

³ Salgın hastalıkların tarihi, insanlık tarihindeki dört kırılma göz önünde tutularak değerlendirilmektedir. Bu tarihsel gelişmeler şunlardır: Birincisi, tarım toplumlarına geçiştir. İkincisi, kentlerin kurulması ve insanların kalabalıklar halinde yaşamaya başlamasıdır. Üçüncüsü, dünyanın farklı bölgelerinde birbirlerinden ayrı yaşayan toplulukların temasa geçmesi ve bunun sonucunda insanların doğal direnç mekanizmalarının yıkılmasıdır. Dördüncüsü, on dokuzuncu yüzyılda tıbbi ilerlemenin iyileştirici etkisidir. Fakat bu etkiyi takiben yirminci yüzyılda hastalık yapılarının değişimi sonucunda yeni tedaviler için tekrar ihtiyaç doğmuştur (Pointing, 2008, ss. 242-243).

⁴ Dünya Sağlık Örgütüne göre Kovid-19'un erken dönem kronolojisi için bkz. <https://www.who.int/news-room/detail/27-04-2020-who-timeline---covid-19> 15.08.2020 tarihinde erişildi.

zamanda da alınan tedbirlere göre, yapılan şeylere göre salgın yön değiştiriyor. Hatta virüsün kendisi insanlarla ve ortamlarla girdiği etkileşimin sonucu olarak mutasyona uğruyor. Dolayısıyla salgınlar tarihin akışını değiştiriyor; aynı zamanda tarihin akışı da salgına yön veriyor (Kafadar, 24.05.2020).

Kovid-19 dünyada pek çok insanın gündelik hayat akışlarını değiştirdi. Üretim, tüketim, yiyecekler, çalışma biçimleri, ev içleri, sokaklar, yolculuklar, kalabalıklar, sınırlar, mesafeler, cenazeler hakkındaki ezberler bir çırpıda bozuldu. Başlangıçta tüm dünya ülkeleri salgını durdurmak için benzer önlemler aldı. 2020 Mart ayının başlarından itibaren öncelikle, insanların birbirinden uzak durması, karantina, maske takma ve el hijyeni gibi eski usul önlemlere başvuruldu. Ülkeler art arda sınırlarını kapattılar, ekonomik paketler açıkladılar ve şehirler arası seyahatleri dururdular. Birkaç hafta içinde sistemin dünyanın her yerinde askıya alınması, küreselleşme gibi “geri dönüşü olmayan bir güç” nedeniyle “ilerleme treninin” hiç raydan çıkmayacağı fikrini derinden sarstı. Dünyayla kurduğumuz ilişkide ve sistemin kendisinde bir devrim değil ama piksel piksel bir çözülme gerçekleşmeye başladı (Latour, 2020, s. 3). Akabinde, bir restorasyon çabası görülmeye başlandı. Bu çözülmenin beraberinde gündelik olanın tekrara dayalı normalleştirici etkisinin kırılması da gelince, pandemi, dünyadaki yaşamlarımızın çelişkilerinin altını sertçe çizdi. Kısa bir süre içerisinde alınan önlemlerin kentlerde yaşayan, evlerinden çalışabilen ve kendilerini izole edebilen yerleşik orta sınıfların işine yarayabileceği anlaşıldı.

Fakat Kafadar’ın (24.05.2020) yukarıdaki alıntısında ortaya koyduğuna benzer biçimde, Kovid-19 bazı grupların yaşamını diğerlerinden daha fazla zorlaştırdı. Bedenin, evlerin, ülkelerin, insanların, hayvanların, mülkiyetin keskin sınırlarını yeniden kuran/getiren/hatırlatan pandemi, yoksulların, işsizlerin, sınırların arasında kalanların, kronik hastaların, LGBTQIA+’lerin, evsizlerin, evlerde şiddet gören kadınların, çocukların sorunlarını derinleştirdi. Pandemi, savaşlarla, tahliyelerle, yerinden edilmelerle, insanların kendi topraklarından kovulup mülksüzleştirilmesiyle, çevre kirliliğiyle ve doğanın tahribatıyla hergün neler yaşadığını yeniden gözler önüne serdi (Federici, 19.04.2020). “Bundan sonra ne olacak?” sorusu iyiden iyiye önem kazandı ve farklı gruplar için, farklı bağlamlarda yeni bir yaşama organizasyonuna duyulan ihtiyaç şiddetlendi. Pandeminin ilk aylarında popüler olan Hong Kong’taki bir duvar yazısının söylediği gibi “normale dönemeyiz, çünkü aslında zaten problem olan normaldi.”⁵

Bu yazı bizim 2015’ten bu yana takip ettiğimiz ve hakkında alan araştırmaları yürüttüğümüz (Bozok ve Bozok, 2019a; 2019b; 2018)

⁵ <https://twitter.com/mezomitanni/status/1243917570027159561> 28.03.2020 tarihinde erişildi.

Türkiye'deki refakatsiz Afgan göçmen çocuklar⁶ ve kayıtdışı yetişkin Afgan göçmenlerin son yıllarda sağlığa erişimde yaşadıkları zorluklar ve Kovid-19 günleri üzerine. Bu süreç, devletin inişli çıkışlı sınırdışı politikaları devam ederken patlak veren bir pandeminin ilk aylarındaki göçmenlik deneyimini de yansıtmaktadır.

Türkiye'deki Afgan göçmenlerin büyük bölümünü kayıtdışı erkek göçmenler oluşturmaktadır (Bozok ve Bozok, 2019). Ataerkil, geleneksel ve az gelişmiş bir ülke olan Afganistan'da ailelerin geçimini sağlamak erkeklerle yüklenen bir görevdir. Dünyaya yayılan Afgan göçmenlerin çok büyük bir bölümü erkeklerden oluşmaktadır (IOM, 2014). Göç eden erkeklerin aralarında çok sayıda refakatsiz göçmen çocuk bulunmaktadır. Türkiye'de bulunan kayıtdışı Afgan göçmenler, zaten "sessiz insanlar" olmalarıyla işaretlenen oldukça kırılğan bir gruptur. Yaşadıkları mahallelerde binlerce kişi olsalar bile orada buldukları fazla dile getirilmez. Binlerce kişi sınırlara yığılncaya, kavgalarda öldürülünceye ya da haklarında sosyal medyada nefret söylemleri üretilinceye kadar varlıkları gündeme gelmez. Temel sağlık hizmetlerine erişimleri kısıtlıdır. Kayıtdışı oldukları için hastalandıklarında doktora gidemezler, iş kazası yaşadıklarında ya da sakatlandıklarında sağlık hizmetlerinden yararlanamazlar... Bu yazının konusu olan Türkiye'deki refakatsiz Afgan göçmen çocuklar ve kayıtdışı yetişkin Afgan göçmenler, Kovid-19 pandemisi öncesinde de temel bir insan hakkı olan sağlık hakkına erişimi son derece sınırlı olan bir gruptur. Aşağıda da tartışacağımız üzere, Kovid-19 koşullarında bilinen çocuk ölümleri az olmasına karşın, bu grubun sağlık hizmetlerine erişimde yaşadıkları derin yapısal sorunlar nedeniyle grubun göçmenlik deneyimi diğer birçok göçmen gruptan daha güvencesiz hale gelmiştir.

Araştırmanın Yöntemi

İstanbul'da bulunan refakatsiz Afgan göçmen çocuklar ve kayıtdışı yetişkin Afgan göçmenler üzerine beş yıldır süren boylamsal⁷ niteliksel bir araştırma yürütmekteyiz. Boylamsal araştırmanın sağladığı avantajlarla, bu grupta zaman içinde süreden devamlılıkları ve ayrıca kopuş ve

⁶ "Refakatsiz göçmen çocuklar" -ya da "refakatsiz küçükler"- (unaccompanied minors), ebeveynlerinin her ikisinden, diğer akrabalarından veya yakınlarından ayrılmak zorunda kalmış, başka bir yetişkinin veya kurumun bakımı altında olmayan, 18 yaşının altında olan veya hukuki olarak ya da geleneklere göre yetişkin sayılmayan kimselerdir (tanım için cf. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Çocuk Hakları Konvansiyonu, 1989; Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, 1997; IOM, 2011, s. 11; 2009, s. 47). Kayıtdışı yetişkin yabancılara uygulanan gözaltı ve benzeri uygulamalar çocuklar için uygun olmayabileceği için, refakatsiz göçmen çocuklar, sınır kontrol süreçlerinde devletler tarafından özel muamele görmektedirler (IOM, 2009, s. 47).

⁷ Boylamsal araştırma, bir grubun, toplumun, kültürün, bölgenin -aynı araştırmacı ya da araştırmacı grubu tarafından- birden çok defa alan araştırması yapılması yoluyla incelenmesi, takibinin yapılması ve böylece zaman içinde değişiminin gözlenmesidir (Alasuutari, Bickman ve Branan, 2008, ss. 113-114; Kottak, 2011, s. 288).

değişimleri görme imkânı bulduk. İlk kez “göçün sıcak yazı” olarak anılan 2015 Ağustos’unda İstanbul’daki kayıtdışı refakatsiz Afgan göçmen çocuklar üzerine niteliksel bir araştırma ile işe başladık. 2015’ten 2019’a değin geçen zamanda sözkonusu grubu hep izledik ve alanı defalarca ziyaret edip, derinlemesine görüşmeler yapıp, etnografik yöntemlerden yararlanarak, Beykoz’un Karasu Mahallesi’nde veriler derledik (Bozok ve Bozok, 2018; 2019a).

Bu boylamsal araştırma, 2019’da İstanbul’da refakatsiz Afgan göçmen çocuklar ve kayıtdışı yetişkin Afgan göçmenlerin en yoğun yaşadıklarını bildiğimiz üç ilçe olan Beykoz, Zeytinburnu ve Fatih’e doğru genişledi.⁸ 2019’daki çalışmada toplamda otuz kişiyle derinlemesine görüşmeler yaptık. Görüşmeleri araştırmanın başından itibaren Türkçe yaptık. İzin alarak görüştüğümüz Afgan göçmenler Türkçe öğrenmişlerdi. Türkçe öğrenmemiş olanlar ile yaptığımız görüşmeler sırasında da Türkçe bilen oradaki diğer bir göçmen çeviri yaptı. Tüm görüşmelerin deşifrelerini yaptık. Gözlem notları tuttuk. Göçmenlerin yaşadığı kamusal alanları gösteren fotoğraflar çektik. Bu süreçte bu ilçelere hem toplu taşıma araçlarıyla hem de özel araçla sık sık ziyaretler gerçekleştirdik. 2020 yılının başından bu yana Kovid-19 pandemisi nedeniyle mahallelerde görüşme gerçekleştirmeyip, yalnızca gözlem ziyaretlerinde bulunduk. Pandeminin şiddetlendiği 2020 Mart’ından bu yana ise sosyal medyadan, gazete haberlerinden, uluslararası raporlardan ve de akademik makalelerden bu grubu takip etmekteyiz. Bu göçmen grubu pandemi sürecinde anlayabilmek için, Haziran 2020’de sağlık hizmetleri alanında çalışan ya da grubu tanıyan uzmanlarla⁹ görüşmeler yaptık.

Bu yazı, 2019 yılı başlarından bugüne -yani 2020 Haziranının sonuna- değin derlediğimiz verinin tartışmasını içermektedir. Bu zaman zarfı içerisinde, takip ettiğimiz grubun yaşamında Türkiye bağlamında üç önemli olay gerçekleşti. İlk, 2019 Temmuz’unda İçişleri Bakanı’nun açıklamalarını izleyen günlerde Afgan göçmenler de dahil olmak üzere birçok kayıtdışı göçmen grubu sınırdışı edilmeye başlandı. Bu süreç, ikinci bir dönüm noktasında, “göçün soğuk kışı” olarak anılan 2020’nin Ocak ayında, yine farklı ülkelerden kayıtdışı göçmenler Türkiye’nin farklı yerlerinden kara ve deniz yolları ile Avrupa sınırlarına doğru itildiler. Bu durum tam yavaş yavaş sönümlenir gibi olduğunda ise Kovid-19 salgını hızla bir pandemiye dönüşmüştü ve pandemi birçok ülkenin sınırlarını kapamasına yol açtı. İstanbul’daki refakatsiz Afgan göçmen çocuklar ve kayıtdışı yetişkin Afgan göçmenler, tutunma stratejileri sürekli göç edebilir olmaya ve günlük işler bulmaya dayanan kişiler olarak pandemiden zarar gördüler. Ne var ki,

⁸ 2019 yılında Beykoz, Zeytinburnu ve Fatih’te yaptığımız alan araştırması, Raoul Wallenberg Institute, 2019 RW-İnsan Hakları Araştırmaları Hibe Programı (RW-İHAHP) kapsamında gerçekleştirilmiştir.

⁹ Bu uzmanlar arasında iki hekim, bir klinik psikolog ve bir de grupta temas halinde olan bir de grupta çalışan çevirmen bulunmaktadır.

Kovid-19 salgını başlamadan önce de bu grup, hayati sağlık sorunlarıyla iç içeydi. Burada göçten öncesi, göç yolu ve göç sonrası merkeze alarak, 2019 yılı başlarından bugüne değin bu grubun sağlık hakkına erişimlerini tartışacağız.

Sağlık Hakkı ve Zorunlu Göçmenlik

İnsanın sağlıklı olması biyolojik olduğu kadar toplumsal, ekonomik ve siyasi bir meseledir (Gabe vd., 2004). Sağlığa siyasi bir mercekten baktığımızda, iktidar ilişkilerinin, kurumların, karar alma süreçlerinin, çıkarların, ideolojik pozisyonların farklı siyasi ve kültürel yapılar içerisinde farklı biçimde örgütlendiğini ve farklı işleyen sağlık yönetimleri oluşturduğunu görürüz (Kickbusch, 2015, s. 1). Bu bakımdan sağlık, yalnızca beden biyolojik sınırları içerisinde olup bitmez. Sağlık, yaşamın tüm ayrıntılarıyla, iyi beslenmeyle, temiz içme suyuna erişimle, güvenlikle, barınmayla, insana yakışır çalışma ve dinlenme koşullarıyla bütünüdür. Sağlıklı bir yaşam sürdürmek için sağlık bilgisine ulaşabilmek ve sağlık hizmeti alabilmek elzemdir. Bir kişinin sağlıklı olması ve sağlığını koruyabilmesi, bireysel olduğu kadar kamusal, toplumsal ve yapısal bir meseledir. Sağlık hakkı en temel insan haklarından birisidir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 25. maddesi şöyle der: "Herkesin kendisinin ve ailesinin sağlık ve refahı için beslenme, giyim, konut ve tıbbi bakım hakkı vardır. Herkes, işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ve kendi iradesi dışındaki koşullardan doğan geçim sıkıntısı durumunda güvenlik hakkına sahiptir."¹⁰ Sağlık hakkı aynı bildirgenin üçüncü maddesinde yer alan "Yaşamak, özgürlük ve kişi güvenliği herkesin hakkıdır" maddesinde geçen yaşama hakkından da ayrı düşünülemez.

Sağlıklı yaşamın ve sağlık hizmetine erişimin sektöre uğradığı insanlık durumlarının başında zorunlu göçmenlik ve zorla yerinden edilme gelmektedir. Savaşlar, iç karışıklıklar, işgaller, topraksızlaştırmalar, yerinden etmeler, soykırımlar ve etnik kırımlar, tahliyeler, nüfus mübadeleleri, sürgünler, ölümcül açlık ve yoksulluklar, ayrımcılığa maruz kalma, nükleer felaketler ve doğal afetler gibi göç etmeyi zorunlu kılan durumların hem kendileri hem de bu zorunlu göçlerin devamındaki hayatta kalma mücadeleleri ciddi sağlık sorunlarına neden olmaktadır. Zorunlu göçmenlerin sağlık hakkına erişememeleri ve buna bağlı olarak hastalanmaları, fiziksel zarar görmeleri, yaralanmaları, sakatlanmaları ve en kötüsü yaşamlarını yitirmeleri üç dönemde değerlendirilebilecek bir sürecin sonucudur. Bu süreç, göç öncesi, göç yolu ve göç ettikten sonra varılan duraklar olarak birbirine bağlı aşamalardan oluşmaktadır (Kristiansen vd., 2007, s. 46). Bu aşamaların her birinin kendine özgü sağlığı bozucu etkileri vardır.

¹⁰ http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/h_rights_turkce.pdf 22.06.2020 tarihinde erişildi.

Bu yazının konusu olan Afganistan'dan dünyaya yayılan zorunlu göçmenler, uluslararası zorunlu göçmenler arasında Suriye krizinin öncesinde dünyadaki en büyük göçmen grubunu oluşturuyordu. Günümüzde, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin *Global Trends - Forced Displacement in 2018* (Küresel Eğilimler - Zorunlu Göç 2018) raporuna göre, dünyada 2.7 milyondan fazla ülkesini terk etmek zorunda kalmış Afganistan vatandaşı bulunmaktadır¹¹. Bu grubun sağlık hakkına erişimi meselesi de hem Afganistan'ın koşulları hem göç yolu hem de vardıkları ülkeler dikkate alınarak değerlendirilmelidir.

Öncelikle çıkış ülkesinin içinde bulunduğu durum, zorunlu olarak yola çıkacak göçmenin savaş ve karışıklık koşullarında yaralanmasına, işkence görmesine, yakınlarını kaybetmesine, kamplarda uzun süre yaşamak zorunda kalmasına, hapsedilmesine, tıbbi hizmetlere erişememesine neden olabilir. Dolayısıyla, bir yerden zorunlu olarak göç etmeye sebep olan durumlar aynı zamanda hastalanmaya ve sakatlanmaya yol açabilmektedir. İkinci olarak, zorunlu göç için çıkılan yolun kendisi başlı başına sağlık riskleriyle doludur. Zorlayıcı yol ve hava koşulları, uzun süreler yürümek zorunda kalmak, ilk yardım hizmetine ulaşamamak, sınırlarda uzun süreler beklemek, onur kırıcı ve kötü muamele görmek, yeterli beslenme ve hijyen koşullarını sağlayamamak, farklı yaş gruplarının, bebeklerin, çocukların ya da ihtiyarların farklılaşan ihtiyaçlarını karşılayamamak, halihazırda kronik ya da akut hasta olanların yolculuk yüzünden bakım ve tedavilerinin kesintiye uğraması gibi sorunlar göç yolunda oluşan ve etkisi daha sonra da devam eden ciddi sağlık sorunlarına yol açmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü, göçle geldiği ülkeye henüz varmış göçmenler arasında en yaygın görülen sağlık sorunlarını, kazara yaralanmalar, hipotermi, yanıklar, gastrointestinal hastalıklar, kardiyovasküler olaylar, gebelik ve doğumla ilgili komplikasyonlar, diyabet ve hipertansiyon olarak belirtmektedir¹².

Üçüncü aşama olan, göçmenlerin vardıkları ülkelerde yaşadıkları sağlık sorunları, sağlık sosyolojisinin, göç çalışmalarının ve epidemiyolojinin uzun süredir başlı başına ele aldığı çok boyutlu bir konudur (Thomas ve Thomas, 2004, s. 116). Göçmenin vardığı ülkede yalnızca sağlık hizmetinin ve sağlık sisteminin işleyişinin bilgisine ulaşması ve sağlık haklarını öğrenmesi bile kişisel ilgi, insani ve toplumsal sermaye, sağlık okuryazarlığı, eğitim ve dil becerileri gerektiren karmaşık bir süreçtir (Seibel, 2019, s. 140). Göçmenin fiziksel ve toplumsal çevresinin değişmesi, eski dayanışma ağlarının dışında kalması ve öte yandan dil, inanç, sağlık arama davranışı, derdini, ağrısını, hastalığını anlatma gibi hususları kapsayan kültürel norm ve değerlerin vardığı ülkede farklı olması sağlığını koruyamamasına ve hasta olduğunda tedaviye ulaşamamasına yol açabilmektedir (Shuval, 2001, ss. 130-135).

¹¹ <https://www.unhcr.org/5d08d7ee7.pdf> 25.06.2020 tarihinde erişildi.

¹² <https://www.euro.who.int/en/health-topics/health-determinants/migration-and-health/-migration-and-health-in-the-european-region/migration-and-health-key-issues#292115>. 22.06.2020 tarihinde erişildi.

Hastalıkların önlenmesinde, tanı ve tedavisinde ulusal düzeylere özgü karmaşık bir bürokrasiye sahip olan hastane temelli tıbbın tüm dünyada hegemonik model olması, göçmenlerin sağlık hizmeti taleplerinin çoğu zaman karşılıksız kalmasına yol açmaktadır. Öte yandan, varılan yerde göçmenin maruz kalabileceği yabancı düşmanlığı, etiketlenme, dışlanma, yeniden kampa kapatılma, işsizlik, ağır emek sömürüsü koşulları altında çalışmaya zorlanma gibi muameleler ruhsal çöküntülerden iş cinayetlerine uzanan yelpazede pek çok sağlık sorununa ve hatta ölümlere neden olabilmektedir.

Burada anlattığımız birbiri içine geçen ve sağlık sorunlarına yol açan üçlü mekanizma, refakatsiz, kayıtdışı, kimliksiz göçmen çocuk ve genç olmak durumu söz konusu olduğunda çarpan etkisi yapmaktadır. Diğer bir deyişle refakatsiz göçmen çocuklar göç sürecini diğer zorunlu göçmen gruplara nazaran daha büyük bir sağlık travması olarak yaşamaktadırlar. Çocuk göçmenler ve özellikle de refakatsiz göçmen çocuklar, göçmen gruplar arasında ruhsal ve bedensel sağlığını koruyabilmek bakımından en kırılgan gruplardan biridir (Jensen vd., 2015, s. 107; Watters ve Derluyn, 2018, s. 370).

Refakatsiz göçmen çocukların çıkış ülkelerinde kaldıkları süre boyunca çocukluk hastalıklarının tedavileri ve gelişim süreçlerinin tıbbi takipleri genellikle düzensizdir ya da hiç yapılmamıştır. Öte yandan göçmen çocukların, difteri, tetanos, boğmaca, kızamık, kabakulak, kızamıkçık, suçiçeği, çocuk felci, tüberküloz gibi aşıları olup olmadıklarının vardıkları ülkede ivedilikle kontrol edilmesi ve eksik olanların yapılması gerekir (Schrier vd., 2019). Eğer refakatsiz göçmen çocuklar aynı zamanda kayıtdışı göçmeler olarak yer değiştiriyorlarsa, sözkonusu aşı kontrolü mekanizmasına girmemektedirler. Ayrıca refakatsiz göçmen çocukların aşı karnelerini ya da çocukluk hastalıkları geçmişlerini bildirecek yetişkinlerin yanlarında olmayışı onları aşı rejimlerinin tamamen dışına atabilir ve viral veya bakteriyel enfeksiyon hastalıklarına maruz kalma risklerini arttırır¹³. Tıpkı hastane temelli tıbbın ulusal düzeylere özgü yapısı gibi, ülkelerin kendine özgü ulusal aşı planlarının bulunması göçmenlerin aşı takibini uluslararası diyalog gerektiren bir meseleye dönüştürmektedir (Giambi vd., 2019, s. 4610). Enfeksiyon hastalıklarının bulaşıcılığı göz önünde tutulduğunda ve Kovid-19 pandemisinin yayılma örüntüsü değerlendirildiğinde, bu durumun küresel düzeyde bir halk sağlığı meselesi olarak ele alınması gereği doğmaktadır.

Refakatsiz göçmen çocukların yetişkinlerin ilgi ve bakımından mahrum kalmaları yalnızca aşı sorunu ile sınırlı değildir. Bir yandan refakatsiz bir çocuk olma durumunun kendisi başlı başına sağlık sorunlarına yol açmaktadır, diğer yandan çocukların yaşadığı mevcut sağlık sorunların

¹³ Bu kısmı yazarken, çocukların olması gereken aşılar ve bunların takip edilme usulleri konusunda, uzun yıllar çocuk doktoru olarak görev yapmış olan Dr. Hikmet Baykal ile uzman görüşmesi yaptık. Kendisine teşekkürü borç biliriz. (Kişisel iletişim, 22.06.2020).

çözümüne ulaşamamasına neden olmaktadır. Refakatsiz göçmen çocukların yaşam koşulları, dil engelleri ve yasal sorunları nedeniyle sağlık kurumlarına sınırlı erişim sağlarlar. Refakatsiz göçmen çocukların travma sonrası stres bozukluğundan mustarip olmaları bu grupta sık rastlanır bir sağlık sorunudur (Papadopulos, 2002). Refakatsiz çocukların sağlık hizmetlerine erişimlerinin ve beden ve ruh sağlıklarını korumalarının arka planı çok katmanlı birçok meseleyi içermektedir. Kabul, entegrasyon, psiko-sosyal sorunlar, aidiyet, duygusal bağlar kurma, güvenlik geliştirme, eğitim, dil öğrenme ve kültürel farklılıklarla ilişkilendirme bunların arasında önde gelen meselelerdir (Bademci, 2012; Watters, 2008). Burada psikolojik sorunlar hakkında konuşurken, refakatsiz göçmen çocukların duygu dünyalarını patolojikleştirmemeye dikkat etmek gerekir; çünkü bu çocukların yaşamlarını sarmalayan olağandışı koşullara olağan duygusal tepkiler vermeleri beklenemez.¹⁴

Burada çizdiğimiz genel çerçeveyi akılda tutup bugüne doğru geldiğimizde ve 2020 yılının başlarından beri süren Kovid-19 salgınının refakatsiz göçmen çocukların sağlığı üzerindeki etkilerini gösteren verilerine baktığımızda, henüz pandemi sürmekte olduğu için uzun vadeli etkiler hakkında konuşmak mümkün görünmemektedir. Ancak bu yazının yazılmasına değin süren kısa dönemde, 2020 yılının başından bu yana, pandeminin refakatsiz göçmen çocukların yaşamını dolaylı olarak etkileyen karanlık bir tabloyla karşılaşırız. Bugüne kadar derlenen mevcut veriler, çocukların Kovid-19'dan doğrudan virüse bağlı ölüm düzeyinde etkilenmediğini göstermiştir.¹⁵ Salgının çocuklar üzerindeki etkisi tartışmaları, karantinayla başa çıkabilmeleri, ölüm fikrini çocuklara anlatabilmek, eğitimlerinin kesintiye uğramasını telafi edebilmek gibi konularda yoğunlaşmaktadır. Bu konu başlıklarının yerleşik ve sağlık sorunu bulunmayan çocuklar için geçerli olduğu söylenebilir. Zira, zihinsel ve fiziksel engelleri olan, kronik hastalıklardan mustarip, ölümlerle çoktan tanışmış, savaş bölgelerinde yaşayan, kamplarda kalan, sokaklarda barınan, sağlık hizmetlerine erişimi olmayan, çocuk işçiler olan, zorunlu yerinden edilmiş göçmenler olan çocuklar için zaten belirsizlikler, dışlanmalar ve riskler içeren hayat her zamankinden daha zor hale gelmiştir. Pandemi, çocukları virüse bağlı ölümler düzeyinde etkilemese de yarattığı sosyoekonomik dönüşüm, hayata tutunma koşulları hâlihazırda zor olan çocukları ve özellikle refakatsiz göçmen çocukları fazlasıyla etkilemiştir.¹⁶

¹⁴ Göçmen çocuklar ve refakatsiz çocukların duygu dünyalarının nasıl değerlendirilmesi gerektiği üzerine fikirlerini bizimle paylaşan, sokakta yaşayan çocuklar üzerine çalışmalarıyla tanınan klinik psikolog Doç. Dr. Özden Bademci'ye teşekkürü borç biliriz. (Kişisel iletişim, 24.06.2020).

¹⁵ <https://data.unicef.org/topic/covid-19-and-children/> 21.06.2020 tarihinde erişildi.

¹⁶ <https://www.unicef.org/media/68761/file> 21.06.2020 tarihinde erişildi.

Yola Çıkmadan Önce: Yaşamın ve Sağlığa Erişimin Zor Olduğu Bir Ülke Olarak Afganistan

Türkiye'de bulunan refakatsiz Afgan göçmen çocuklar ve kayıtdışı yetişkin Afgan göçmenler sağlık sisteminin iyi işlemediği, yeterli beslenmeye, temiz su kaynaklarına, refaha erişimin zor olduğu, sağlık hakkının hayata geçmesinde eşitsizlikler ve engeller bulunan bir ülkeden çıkıp gelmişlerdir. Göç ederek ayrılmak zorunda kaldıkları anavatanları Afganistan'ın, diğer bazı başka alanlarda olduğu üzere, sağlık tablosu da karanlıktır. Ülkede sağlık hizmetlerine erişim konusunda hem bireysel hem yapısal düzeyde olumsuzluklar ve yetersizlikler bulunmaktadır.

Afganistan, binlerce yıllık bir geçmişi olan bir Orta Asya ülkesidir (Lee, 2018). Bu ülke, tarihi boyunca, dağlık coğrafyası ve büyük ölçüde göçebe çobanlığa dayanan ekonomisiyle, bir göçler ülkesi olagelmıştır (Barfield, 2010; Runion 2007). Ülke son iki yüzyılda büyük devletler tarafından defalarca işgal edilmeye çalışılmış, işgal girişimler her defasında işgalciler açısından başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Saikal, 2004). Yirminci yüzyılın ilk üç çeyreği boyunca bu ülke toprakları üzerinde ulusal bütünlük sağlama, gelişme ve modernleşme çabası içinde olmuştur. Fakat bu farkları silmeye yönelik girişim, demokrasinin kurulamayışı ve rekabet içindeki uluslararası aktörlerin müdahaleleriyle çatışmalar ve kargaşayla dolu bir sürece yol açmıştır (Rasanayagam, 2003). Kırk yıldan uzun bir süredir Afganistan bu süreçten etkilenen çeşitli aktörler, ilgi alanları ve enformel kurumlar göz önüne alındığında, şiddetten yoğun bir biçimde etkilenen bir ülke olmuştur (AREU, 2016). Bu süreç, 1978-1992 arasındaki Sovyet işgali ve buna yönelik direniş. 1990'lar boyunca, önceki dönemin savaş ağalarının üstünlük sağlama mücadelesinde geçen bir iç savaş dönemi yaşanmıştır. Hiçbir aktörün ülkenin tamamında iktidar kuramadığı bu sürecin ardından, ülke ABD ve uluslararası koalisyonun 2001'deki müdahalesine değin radikal İslamcı ve otoriteren Taliban rejimi tarafından yönetilmiştir. Fakat savaş, çatışmalar ve çalkantılar sona ermemiştir (Wahab ve Youngerm, 2010). İnişli çıkışlı süreçler içinde ülkede merkezi bir hükümet kurulmasına rağmen ve diğer İslamcı örgütlerin zaman zaman saldırıları sürmekte ve kargaşa hali devam etmektedir. Kronikleşen savaş ve çatışma hali, Afganistan'ın günümüzde vatandaşları için halen güvensiz ve tehlikeli olmasına neden olmuştur. Bu durum, ülkenin modernleşememesine, az gelişmişlikten ve geleneksellikten sıyrılamamasına, kadın erkek eşitsizliğinin yoğun bir biçimde yaşandığı katı bir ataerkilliğin hüküm sürmesine ve ülkenin vatandaşları için birçok temel hizmetin sağlanamamasına yol açmaktadır (AREU, 2020).

Burada ana hatlarıyla anlattığımız Afganistan'ın son dönemine özgü sosyo-politik tablo, bizim gördüğümüz göçmenlerin hayat hikayelerinin her ayrıntısına işlemiştir. Yürüttüğümüz alan araştırması sırasında göçmenler hikayelerinden parçalar anlatırken, istisnasız olarak Afganistan'daki gündelik yaşamın savaşlar, müdahaleler, saldırılar,

kayıplar ve patlamalarla birlikte biçimlendiğini söylüyorlardı. Kendisiyle Beykoz'da görüştüğümüz Rashid, diğer göçmen çocukların da benzer hatlarla anlattığı Afganistan hikayesini şu sözlerle dile getirdi:

İki yaşındaydım ben babam şehit oldu, Rus savaşıdan sonra. Ben okula gitmedim. Gidemedik yani. Annem de bize baktı. İki kız kardeş iki oğul idik. O zaman okul da yoktu. Afganistan'da savaş başlamıştı. Rus'tan sonra Taliban geldi. Para pulumuz da yoktu. Beş altı yaşından sonra çalıştık çalıştık... Bu yaşa kadar çalıştık (Rashid, 24 yaşında, Beykoz).

Çocukluğun savaşla, kayıplarla, erken yaşta evlendirilmeye, çalışmayla, yoksulluk, açlık ve şiddetle geçmesi tekrarlayan ana temalardan birisidir. Örneğin, çocuk yaşta evlendirilmekten ve ailesinin şiddetinden kaçıp bir kadın olarak büyük zorluklarla hemşire olan Nefise Ajuri göreve başladığı hastanede cihatçı bir hastanın saldırısına uğramış, ağır yaralanmış. Tedavi olabilmek ve yaşayabilmek için Türkiye'ye kaçmış. Gazete Duvar'a verdiği röportajda¹⁷ şöyle diyor:

Doğduğum topraklarda çocukluğa dair güzel anılar biriktiremezsiniz. Afganistan'da şiddet, yaşamın her alanına, her türlü ilişkiye sinmiştir. Savaşların, çatışmaların yaşandığı, sürekli bombaların patladığı bir ülkede yaşamaya, kadın olarak yer edinmeye çalışmak çok çok zordur, mücadele ve cesaret ister (Nefise, 38 yaşında).

Afganistan'ın kronikleşen kargaşa, huzursuzluk ve az gelişmişlik arka planı içinde pek çok alanda olduğu üzere, sağlık hakkına erişimde de büyük sorunlar yaşanmaktadır. Afghan Research and Evaluation Unit'in *The A to Z Guide to Assistance in Afghanistan (Afganistan'da Destek için A'dan Z'ye Rehber)* raporuna göre günümüzde "Afganistan'ın sağlık sistemi, bebek ölüm oranı her bin kişide 66 ve anne ölüm oranı her yüz bin doğumda 396 ölüm ile dünyadaki en zayıf sağlık sistemlerinden birisidir" (AREU, 2020). Dünya Sağlık Örgütü'ne göre 2016 yılında ortalama yaşam beklentisi erkekler için 61 yıl, kadınlar için 64 yıldır.¹⁸ Önleyici ve tedavi edici sağlık hizmetleri gelişkin değildir. Uzun süren savaş ve çatışmalar, ülkenin büyük bölümünü oluşturan dağlık ve kırsal alanlarda eğitimli sağlık personeli bulunmasına engel olmuştur. Uluslararası müdahalelerin başladığı 2001'e kadar aşılama oranı çok düşüktür. Özellikle, yoksul hanelerdeki çocukların aşılama oranı daha düşüktür (Belay, 2010, s. 22). Öte yandan ülkedeki pek çok insan, son kırk yıldaki savaş ve çatışmaların izlerini bedenlerinde zarar görmüş uzuvlar, silah ve mayın yaralanmaları ve yeterli tıbbi bakım alamamanın sonuçlarıyla taşımaktadırlar. Bu durum o denli ciddi bir sorundur ki, Euronews'in 18 Aralık 2019'da yayımladığı bir habere göre

¹⁷ <https://www.gazeteduvar.com.tr/kadin/2020/06/25/asitli-saldiriyla-yaralanan-nefise-ajuri-devrimimi-yaptim-geri-donmem/> 20.06.2020 tarihinde erişildi.

¹⁸ <https://www.who.int/countries/afg/en/> 24.06.2020 tarihinde erişildi.

Afganistan'da sadece son on yılda savaş ve çatışmalarda mayınlar nedeniyle 6.500'den fazla çocuk ölmüş, on beş bin çocuk da yaralanmıştır.¹⁹

Afganistan'ın bu olumsuz sağlık karnesine yeni bir kriz olarak Kovid-19 pandemisi de eklenmiştir. IOM ülkedeki pandemi tablosunu şöyle özetlemektedir²⁰: Afganistan, ülkede yaşayanların dünyadaki en yüksek Kovid-19 enfeksiyonu taşıdığı belirtilen yerlerden birisi olarak gösterilmektedir. Nisan ayında başkent Kabil'de rastgele seçilerek test yapılan beş yüz kişinin yarısında virüs bulaşı tespit edilmiştir. Öte yandan 2020 Ocak ayından Nisan ayına değin, ülkenin sınır komşuları olan İran ve Pakistan'dan 271.000'den fazla Afganistanlı ülkelerine geri dönüş yapmıştır. Ülke bu hareketlilikle başa çıkmaya çalışmaktadır. Bir diğer mesele ise pandemi için alınan hareket kısıtlaması ve karantina gibi önlemlerin ülkenin sosyo-ekonomik yapısı nedeniyle ülke genelinde uygulanamaz durumda olmasıdır. Çünkü pek çok aile yaşamını sürdürürebilmek için günlük çalışmak zorundadır ve ancak birkaç gün boyunca çalışmadan geçinebilmektedirler.

Kovid-19 salgını devam ederken, kendisiyle Türkiye'de uzman görüşmesi yaptığımız, uzun yıllardır Türkiye'de görev yapan ve Afganistan'ı da yakından takip eden Afgan bir hekim olan Musa, Afganistan'da temel sağlık hizmetlerinin sunulmasında büyük sorunlar olduğunu anlattı. Afganistan'da hastane sisteminin gelişmediğini ve buna bağlı olarak hastaneye gitme kültürünün de yerleşmediğini belirtti. Bu ülkede yaşayanların, eğer paraları varsa, ciddi sağlık sorunlarının tedavisi için Hindistan ve Pakistan'a seyahat ettiğini, buralarda tedavilerini tamamlayıp sonra ülkelerine geri döndüklerini aktardı. Pandeminin böyle bir tablonun içine doğduğunu söyleyen doktor, yoksulluğun, ailelerin kalabalık olmasının, evlerde oda sayısının az olmasının, Kovid-19 testlerinin yaygın olarak yapılmamasının salgının yayılmasında olumsuz etkiler yarattığının altını çizdi. Ayrıca, koronavirüs salgınının Afganistan'da hâlihazırda görülen tifo salgınının üstüne geldiğini ekledi.

Belirttiğimiz üzere pandeminin alarm düzeyindeki rakamları ve kötüye giden seyri diğer olumsuzlukların yanına eklenmiştir. Örneğin, dünyanın ve Afganistan'ın pandemi ile boğuştuğu Mayıs ayında bir kadın doğum hastanesine silahlı saldırı düzenlenmiş ve yirmi dört kişi hayatını kaybetmiştir. Saldırının ardından Afganistan Sağlık Bakan Yardımcısı Vahid Mecruh, "Hâlâ şok içindeyim. Öldürülmüş insanlar görmeye alıştık ama bir annenin doğum yaparken öldürüldüğünü görmek başka bir şey" sözleriyle ülkede sağlığın, ölümün, bölgesel çatışmaların, doğumun... an be an kesitiğini ifade etmektedir.²¹

¹⁹ <https://tr.euronews.com/2019/12/18/afganistan-da-savasin-cocuklari-son-10-yilda-6-bin-500-cocuk-oldu-15-bini-yaralandi> 12.06.2020 tarihinde erişildi.

²⁰ <https://www.iom.int/news/large-scale-covid-19-infections-feared-afghanistan-iom-scales-response> 24.06.2020 tarihinde erişildi.

²¹ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52660379> 23.06.2020 tarihinde erişildi.

Afgan Göçmenler Göç Yollarında

1970'lerin sonlarından günümüze uzanan süreçte birçok insan Afganistan'ı terk ederek başka yerlere zorunlu olarak göç etmiştir. Afgan çocuklar ve gençler, ülkelerinde yaşamlarını sürdüremeyerek, erken yaşlardan itibaren, uluslararası göçe zorlanmaktadır (Lochmann, 2016; Monsutti, 2008). Türkiye, Afganistan'dan gelen göçmenler için Avrupa'ya uzanan yolda bir transit ülke ve bazı göçmenler için de bir hedef ülke konumundadır (Dimitriadi, 2018; Kaytaç, 2016). Türkiye'nin Afgan göçmenler için bunlardan hangisi olduğu, tarihsel ve siyasi bağlamlarda farklılık göstermektedir. Son kırk yıldaki krizler, çalkantılar, belirsizlikler ve birdenbire ortaya çıkan sınırdışı edilme tehditleri nedeniyle, Türkiye, özellikle yoksul ve kayıtdışı Afgan göçmenler için bir süre kalınıp, çalışıp para biriktirdikten sonra Avrupa'ya doğru tekrar yola çıkmak için kalınan bir yer haline gelmiştir.

Bu değişimi grup hakkında ilk araştırma yapmaya başladığımız 2015'ten başlayarak gözlemlediğimizi söyleyebiliriz. Önceleri yaygın bir biçimde Türkiye'de kalmak istediklerini belirten genç Afgan göçmenlerin beklentileri, kayıtdışı göçmenlerin aniden sınırdışı edilmeye başladığı 2019 yazında değişmişti. Umut yaratılarak Avrupa sınırlarına yönlendirildikleri 2020 kışından bu yılın bahar aylarında patlak veren Kovid-19 pandemisinin yarattığı kaygı ortamına uzanan süreçte, Türkiye'deki ekonomik sorunlar da derinleşti ve refakatsiz Afgan göçmen çocuklar ve kayıtdışı yetişkin göçmenler için Türkiye'de kalmak daha da güçleşti.

Günümüzde refakatsiz Afgan göçmen çocuklar ve kayıtdışı yetişkin göçmenler, Türkiye'ye çoğunlukla İran ve kimi zaman da Pakistan üzerinden, zorlu bir yolculuk yaparak gelmektedirler. Bu yolculuk sırasında bazı göçmenler İran'da birkaç yıla varan süreler zaman geçirmektedirler. İran'da tutunamayan ya da daha iyi çalışma ve yaşam koşulları sunduğunu düşündükleri Avrupa'ya gitmek isteyen Afgan göçmenler, Avrupa'ya açılan bir kapı olduğunu düşündükleri Türkiye'ye doğru yola çıkmaktadırlar. Kendisiyle Zeytinburnu'nda görüştüğümüz Afganistan'dan ülkedeki iç savaş döneminde 28 yıl önce gelmiş olan ve bakkal işleten Zemmal, bugün Afganistan'dan yola çıkmanın nasıl organize edildiğini şöyle anlattı:

Bu artık bir sektöre dönmüş. Kaçakçı bunun her aşamasını düzene koyuyor. Köylere kasabalara gidiyor. Gençleri topluyor. Diyor ki "İran'a gitmek için şu kadar para vereceksin. Şu tarihte yola çıkılacak." Veya diyor ki "eğer Türkiye'ye gitmek istersen şu kadar". Çocuk vardığı yerde çalışır para biriktirir. Avrupa'ya gitmek için yine kaçakçıya para verir. Her durak için farklı. Kaçakçının işidir. Göçmen umut eder; gidenlerden duyar; böyle yola çıkar. (Zemmar, 49 yaşında)

Bu yolculuklar sınırları gizlice geçerken yapılan uzun yürüyüşler, minibüsler ve otobüslerle kaçak yapılan seyahatler, kapalı kamyonların içinde gizlenerek yapılan yolculuklar, insan kaçakçıları, sınır hatlarındaki tehlikeli kişiler, polis kontrolleri, görevli askerler ve risklerle doludur. Kendisiyle Fatih'te görüştüğümüz 16 yaşındaki Azzat, göç yollarının ne kadar ölümcül olabildiğini şöyle anlattı: "Bizim çocuklar iş buluruz, para kazanırız diye geliyorlar. Avrupa'ya geçebiliriz diye geliyorlar. Buraya gelirken, buradan giderken ölüyorlar. Karın altında da ölüyorlar. Denizde de ölüyorlar."

Görüştüğümüz kayıtdışı Afgan göçmenler, göç yolunu sorduğumuzda, yollarda sık sık açlık, susuzluk, özellikle ayakların zarar görmesi, soğuktan donma ve uzuv kayıpları, trafik kazaları, ölümler ve farklı aktörlerden gelen şiddetle karşılaştıklarını anlatmaktadırlar.²² Görüşme yaptığımız birçok refakatsiz Afgan göçmen çocuk, sınırı geçerken yürüyerek yaptıkları yolculuklarda kimi arkadaşlarının soğuktan donarak, bazılarının da hastalanarak öldüğünü, onları öldükleri yerde bırakmak zorunda kaldıklarını anlatmıştır. Kimi göçmenler, yolculuk sırasında hastalanmakta ve tıbbi bakım hizmetlerine erişememektedirler. Zeytinburnu'nda görüşme yaptığımız 14 yaşındaki Rayi, diğer göçmenlerin anlattıklarıyla benzeşen deneyimleri ve ifadeleriyle, çıktıkları göç yolunu şöyle özetledi:

Biz Pakistan üzerinden geldik. Para verdik, köyden çıktık. Yolda gelirken bazı evlerde kaldık. Az su içtik. Yürümek için az içersin ölmeyecek kadar. Çok para aldılar. Evlerde beklettiler. Ben kardeşimle yürüdüm. Yolda iki arkadaş öldü. Gözümün önünde yani. Hala korkum var. Biz devam ettik buraya gelelim. Sınıra kadar otobüsle geldik. Sınırı yürüyerek geçtik. Şimdi İstanbul'dayız. Ben gidelim diyorum. Abim duralım biraz para lazım diyor.

Rayi'nin anlattığı gibi bir biçimde İstanbul'a ulaştıklarında, İstanbul'da da çocukları bir yandan daha iyice bir yaşam umudu ve Avrupa'ya bir adım daha yaklaşma fırsatı öte yandan yeni zorluklar beklemektedir. Ayrıca Türkiye çoğu zaman göçün nihai durağı değildir. Yolculuk devam edecektir.

²² Kaçak göçmenlerin yolculukları sırasında geçirdikleri kazalar ve ölümleri medyada sık sık gündeme gelmektedir. 28 Haziran 2020'de yerel bir gazete olan Van Postası'nda yayımlanan "Van Muradiye'de Kaçak Göçmen taşıyan minibüs kaza yaptı" <https://www.vanpostasi.com/van/van-muradiyede-kacak-gocmen-tasiyan-minibus-kaza-yapti-1-olu-h163753.html> (28.06.2020 tarihinde erişildi), 11 Şubat 2020'de Evrensel'de yayımlanan "Van'da fırtınadan sağ kurtulan mülteci: 300 kişiydik 40'ı donarak hayatını kaybetti" <https://www.evrensel.net/haber/397098/vanda-firtinadan-sag-kurtulan-sag-kurtulan-multeci-300-kisiydik-40i-donarak-hayatini-kaybetti> (28.06.2020 tarihinde erişildi), 26 Aralık 2019'da Haber Türk'te yayımlanan "Van Gölü'nde düzensiz göçmenleri taşıyan tekne battı: 7 ölü" <https://www.haberturk.com/son-dakika-van-golu-nde-duzensiz-gocmenleri-tasiyan-tekne-batti-2553014> (28.06.2020 tarihinde erişildi) ya da 21 Ağustos 2019'da CNN Türk'te yayımlanan "Kaçak göçmen taşıyan minibüs devrildi: Çok sayıda yaralı var" gibi haberler <https://www.cnnturk.com/turkiye/kacak-gocmen-tasiyan-minibus-devrildi-cok-sayida-yarali-var21?page=1> (28.06.2020 tarihinde erişildi) böyle haberlere örnektir.

Türkiye’de Kayıtdışı Afgan Göçmenler ve Kovid-19 Koşullarında Daha da Kötüleşen Yaşam Koşulları

Türkiye 1951 Cenevre Konvansiyonu’nu coğrafi kısıtlama koyarak imzaladığı için, Afganistan’dan zorunlu göç ile gelen göçmenler “mülteci” statüsü alamamaktadırlar. Fakat başvurdukları takdirde 2014 Geçici Koruma Yönetmeliği kapsamında geçici koruma statüsüne sahip olabilmektedirler. Geçici koruma statüsünü alan Afgan göçmenler devlet tarafından iç Anadolu’daki uydu kentlere yerleştirilmektedirler (Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2018; Ozlatimoghaddam, 2012). Ancak Afganistan’daki savaş ve çatışmalardan kaçan ve daha iyi bir yaşam arayışı içinde olan birçok Afgan çocuk ve genç, kayıtdışı ve hareketli olmayı bir hayatta kalma stratejisi olarak benimsemektedir (Bozok ve Bozok, 2018; Dimitriadi, 2018). Böylece uluslararası emek gücü piyasalarına daha aktif bir biçimde katılabilmektedirler.

Türkiye’de Afgan göçmenler sağlık hizmetlerinden yararlanabilmek için, pasaport, oturma izni, çalışma izni ya da geçici koruma kimlik belgesine sahip olmalıdırlar. Sağlık hizmetlerine erişebilen geçici koruma statüsündeki Afgan göçmenlerin yarısından çoğu ciddi sağlık sorunları olduğunu bildirmiştir (Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2018, s. 107). Bu durum, kayıtdışı göçmenler için daha da olumsuzdur. İstanbul’daki refakatsiz Afgan göçmen çocuklar ve kayıtdışı yetişkin göçmenler, koruma statülerini ve/ya kimliklerini belirten belgeleri bulunmadığı için sağlık hizmetlerine ulaşamamaktadırlar. 2019 Eylül’ünde Zeytinburnu’nda görüştüğümüz ayaklarındaki yaraların beş aydır geçmediğini ve kışın da terlikle gezdiğini söyleyen bir çaycının yanında çalışan 14 yaşındaki Farzaad şöyle anlattı:

Ben sınırı yürüyerek geçtim. Benim ayaklarım hastalandı. Van’dan İstanbul’a otobüsle geldim. Bana otobüste bir kâğıt verdiler. O kâğıdı kaybettim. O kâğıt olsaydı belki ben doktora giderdim. Şimdi ben bunu düşünüyorum. Belki kâğıt işe yarardı. Burada beni patron doktora götürdü. Doktor benden 500TL aldı. İğne verdi. Ama ben iğneyi vurdurmadım. Hastaneye gidersem kayda girerim diye korktum. Eczaneye gidersem kayda girerim diye korktum. İstanbul’dan dışarıya gönderirler diye korktum.

Refakatsiz göçmen çocuklar yoksul mahallerde, gecekondu mahallelerinde ve çöküntü alanlarında kiraladıkları evlerde, sayıları beş kişiden yirmi kişiye varan kalabalık ev arkadaşlarıyla yaşamaktadırlar. Yanlarında yetişkinler olmadan, genellikle arkadaş, akraba veya hemşehrilik bağları aracılığıyla buldukları ev arkadaşlarıyla kalmaktadırlar. Ev sahipleri, güneş görmeyen, rutubetli ve bakımsız alt katları yüksek bedeller karşılığında sözkonusu kayıtdışı Afgan göçmenlere kiralamaktadır. Bu evler çocuklar için barınma, dinlenme, yeme içme, uyuma, ertesi günü yeniden üretme ve sosyalleşme alanlarıdır.

Yürüttüğümüz alan araştırmaları sırasında, ziyaret ettiğimiz evlerde, neredeyse istisnasız olarak, iş kazası geçirmiş, dinlenmeye ve iyileşmeye çalışan çocuklar oluyordu. Öte yandan, henüz ortada Kovid-19 pandemisi ya da bilinen bir salgın hastalık yokken, refakatsiz Afgan göçmen çocuklar ve kayıtdışı yetişkin Afgan göçmenlerin yaşadıkları mahallelerde, onlara evlerini kiraya veren eski sakinler bu grubu “salgın hastalık yaymakla” suçluyorlardı (Bozok ve Bozok, 2018, s. 431). Evlerde kalabalık halde yaşamak, sokaklarda kalabalık gruplar halinde dolaşmak, mahallelilerin Afgan göçmenlere yönelttiği dışlamanın temel atf noktalarından birisiydi. Evler iş bulmak, İstanbul'u tanımak, yeni göç stratejileri geliştirebilmek, uluslararası emek pazarının bilgisine erişebilmek bağlamlarında göçmen çocukların dayanışma ağlarının önemli merkezlerinden birisini oluşturmaktadır (Bozok ve Bozok, 2019). Ne var ki evlerin burada da anlattığımız yaşam koşulları Kovid-19 pandemisinin tüm dünyada öne çıkan “sosyal mesafe” ve karantina önlemlerinin hayata geçirilmesini mümkün kılacak durumda değildir. Zira belirttiğimiz üzere refakatsiz göçmen çocuklar ve kayıtdışı Afgan göçmenler, İstanbul'da orta sınıfların evlerinde salgının geçmesini bekledikleri karantina süreleri boyunca durmaksızın çalışmaya devam etmişlerdir. Göçmen çocukların yaşama, barınma ve çalışma biçimleri pandemi için alınan önlemlerin tüm toplumsal kesimler için geçerli ve uygulanabilir olmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

Refakatsiz Afgan göçmen çocuklar ve kayıtdışı yetişkin göçmenler İstanbul'da çoğunlukla ağır işlerde, inşaat işçiliği, hamallık, taşımacılık, kâğıt toplayıcılık, çobanlık ve tekstil gibi alanlarda çalıştıklarını belirttiler. Bu ağır işler, emek piyasasında yerlilerin tercih etmediği, güvencesiz, alt statüde, kötü çalışma koşullarında ve oldukça düşük ücretler karşılığında yapılan işlerdir. Birçok katılımcı -özellikle Türkiye'ye ilk geldikleri aylarda-günlerce çalıştıktan sonra iş bitince işveren tarafından şiddete maruz kaldıklarını anlatmaktadır. Ekim 2019'da Fatih'te görüşme yaptığımız 15 yaşındaki Bahirun, İstanbul'a geleli bir buçuk yıl olduğunu belirttikten sonra şöyle dedi:

İlk geldiğimde Pendik'e geldim. Afganistan'dan tanıdığım arkadaşlarım bana iş buldu. Bir yerde kocaman bir çöp dağı vardı. Adam bize iş verdi. Elimde eldiven yok. Çöpün başına oturup siyah torbaları ayırıyorsun. Çok pis kokuyordu. Günlerce kokudan uyuyamadım. Kalacak yerim yoktu. Sokaklarda yattım birkaç hafta. Hep hastalandım. Her yerimde yaralar oldu. Ay sonunda adama paramızı sordum. Küfretmeye başladı. Dayak yedim. O kadar çok çalıştım. Hiç para vermedi. Bir daha geri dönmedim.

Alan araştırması sırasında göçmenlerin emek piyasasıyla ilgili anlatılarında, çalışma koşullarının ağırlığı, düşük ücretli işlerde çalışma, ödenmeyen ücretler ve işverenlerden yönelen şiddet gibi temalar öne çıkıyordu. Görüşmeleri gerçekleştirdiğimiz evlerde iş kazaları ve

yaralanmalardan mustarip ama sağlık hizmetlerine erişemeyen refakatsiz göçmen çocuk işçilerle karşılaşıyorduk. Beykoz'da 2015'te yaptığımız ilk görüşmelerden birinde karşılaştığımız inşaatlarda kaynak gözlüğü olmaksızın çalıştığı için gözleri kıpkırmızı olmuş 15 yaşındaki Zilal, Zeytinburnu'nda 2019 Ağustos'unda karşılaştığımız lağım temizlerken hastalandığını anlatan 17 yaşındaki Shahmeer, 2018'de Beykoz'da bize işvereninden gördüğü şiddeti anlatan 16 yaşındaki İsaad, 2019 Ekim'inde Fatih'in çöküntü mahallelerinde karşılaştığımız sürekli hastalandıklarını anlatan kağıt toplayıcısı Afgan çocuklar bunlardan bazılarıdır. Fatih'te bir grup katılımcı ise inşaatlarda ölen arkadaşlarının varlığına rağmen çalışmaya devam ettiklerini anlattılar.

Bir çatı inşaatında çalışırken düşüp ölmek²³, koyun otlatırken çıkan bir alacak kavgasında bıçaklanıp ölmek²⁴ gibi ağır ve güvencesiz çalışma koşullarının bizzat kendisi yüzünden ya da çalışırken yaralanıp tıbbi bakım talebinde bulunamamak sonucunda gerçekleşen iş cinayetlerine sıklıkla rastlanmaktadır. Bu iş cinayetleri ve yaşamın hiçe sayılması Kovid-19 pandemisi süresince de devam etmiştir.²⁵ Örneğin, Afgan göçmenler, 2020'nin Şubat ve Mart aylarında politik gerekçelerle Suriye, İran, Somali, Irak, Pakistan ve Bangladeş gibi başka ülkelerden²⁶ yoksul kayıtdışı göçmenlerle beraber Türkiye'nin Yunanistan sınırına yönlendirilmiştir. Türkiye Yunanistan sınırlarını göçmenlerin geçişine açmış, ülkenin farklı yerlerinde yaşayan göçmenlerin Edirne'deki sınır hattına ulaşımını kolaylaştırmak için toplu taşıma araçları devreye girmiştir²⁷. On binlerce göçmenin sınır kapılarına yığıldığı soğuk kış günlerindeki bu göç akını ve bekleyiş sırasında birçok göçmen güvenlik güçlerinin -kimi zaman silahların ve gaz bombalarının kullanıldığı- şiddetine maruz kalmıştır.²⁸ Kovid-19 pandemisi nedeniyle ulaşım hakkının sınırlandığı Mart sonlarına değin göçmenler için yaratılan umut ekonomisiyle birçok göçmen sınırın çevresindeki alanlarda beslenme, hijyen, sağlık hizmetlerinden yoksun bir

²³ <https://twitter.com/isigmeclisi/status/1273179913319743489> Erişim: 29.06.2020.

²⁴ <https://twitter.com/isigmeclisi/status/1272132686744817672?s=08> Erişim: 29.06.2020.

²⁵ Örneğin, Burcu Karakaş'ın Deutsche Welle Türkçe'de yayımlanan haberine göre, okumak ve para kazanmak için önce İran'a oradan Türkiye'ye Ankara ve Antalya'nın ardından en son İstanbul'a gelen Hafızullah, kimlik işleri için kaçakçıya vereceği parayı biriktirmek için bir tekstil atölyesinde çalışmaya başlamış. Bu sırada pandemi başlayınca atölye kapanmış ve kâğıt toplamaya başlamış. İstanbul'da kâğıt toplarken, mahallenin gençleriyle çıkan bir tartışmada bıçaklanmış, ölmüş ve çöp konteynirinin yanına uzanıp kalmış. Diğer kâğıt toplayıcısı Afgan gençler aralarında para toplamış ve cezayeyi Afganistan'a göndermişler. (<https://www.dw.com/tr/afgan-gencin-istanbulda-%C3%A7%C3%B6p-konteynerinde-sonlanan-hayat%C4%B1/a-53618831?maca=tr-Whatsapp-sharing> Erişim: 29.06.2020.

²⁶ <http://gocmendayanisma.com/2020/03/19/pazarkule-evrostan-notlar-onsekizinci-gun-notes-from-pazarkule-evros-eighteenth-day/> Erişim: 29.06.2020.

²⁷ <https://www.amnesty.org.tr/icerik/insanligin-siniri-polis-eskortlu-multeci-otobusleri-yunanistan-otoritelerince-darp-edildikten-sonra-geri-itilen-insanlar> Erişim: 29.06.2020.

²⁸ <https://www.haberler.com/7-yasindaki-afgan-leyla-yunan-polisi-bizi-darbetti-12973351-haberi/> Erişim: 29.06.2020.

biçimde günlerce kötü koşullarda bekleyip, en sonunda kendi imkanlarıyla Türkiye'deki başka yerlere dönmeye çalışmak zorunda kalmışlardır²⁹. Pandeminin varlığının bilindiği bir dönemde bu biçimde sınıra doğru itilmek, bu yaşamların nasıl hiçe sayıldığını göstermektedir.

Yaşamlarının hiçe sayılması ve ölümün her an karşılaşılabılır bir olay olması ne pandemi süreciyle ne de iş cinayetleriyle sınırlıdır. Afgan göçmenlerle yaptığımız görüşmelerde en çok tekrarlayan temalardan birisi de ölümdür (Bozok ve Bozok, 2018; 2019; 2020). Ölüm hayatın zorluğunu anlatan bir göndermeydi ve hayatın her anında karşısına çıkabilmekteydi. Görüştüğümüz göçmenler, Afganistan'da açlıktan ölenler üzerinden kendi yoksulluklarından söz ediyorlardı. Göç yolunun ne kadar zor olduğunu yolda ölenleri anarak anlatıyorlardı. Ne kadar sahipsiz ve köksüz hissettiklerini kimsesizler mezarlığına gömülen diğer Afgan çocukları anarak anlatıyorlardı. Afgan göçmenler Türkiye'de geçirdikleri sürelerde de ölüme yakındırlar.

Çobanlık yaparken ya da inşaatta çalışırken ölen göçmenler, İran sınırından geçerken donan ya da Ege'yi geçerken botları alabora olup boğulan göçmenler bize bazı ölümlerin bazı ölümlerden farklı olduğunu gösteriyor. Hasta yatağında bir yaşlının ölümü ve sınırı geçmeye çalışan refakatsiz kağıtsız bir göçmen çocuğun ölümü arasındaki fark esasen yaşadıkları yaşamların benzemezliğine işaret etmektedir. Sınırlarda ölen kayıtdışı göçmenler, kimsesizlikten cenazeleri sahiplenilemeyen refakatsiz göçmen çocuklar, ölümün bu kadar evrensel ve bu kadar herkesin başına gelecek bir olay olduğu bir dünyada, onun mutlak olarak, kendiliğinden bir eşitleyici, bir adalet sağlayıcı olmadığını gösteriyor. Yaşamın adaleti ölümle sağlanmıyor, adaletsizlik ölümün kendi şahsında da devam ediyor. Achille Mbembe'nin (2003) altını çizdiği üzere, ölüm tıpkı yaşam gibi tarihsel, toplumsal, ekonomik belirleyenleri olan politik bir mekanizma içinde düzenleniyor. Kimin hayatının kiminkinden değersiz olduğu, kimin ne şekilde ölmeyi hak ettiği meseleleri politik süreçlerde belirleniyor. Yaşarken iyi bir hayatın imkanlarına erişemeyen bu göçmenlerin ölümü de yaşamlarının bir özeti, bir sonucu, bir aynası gibi gerçekleşmektedir.

Sonuç

Bugün Covid-19 pandemisi ve onun yol açtığı sosyo-ekonomik dönüşüm yaşamları zaten zor olan refakatsiz Afgan göçmen çocuklar ve kayıtdışı yetişkin erkek Afgan göçmenlerin hayatta kalma mücadelelerini iyice zorlaştırmıştır. Covid-19 pandemisi, insan yaşamının korunmasının ve insanın ölme biçimlerinin herkesçe eşit deneyimlenmediğini bir kez daha ortaya çıkarmıştır. İnsanın sağlıklı olmasının ve sağlığını koruyabilmesinin biyolojik olmanın ötesinde politik ve toplumsal bir mesele olduğunun altını

²⁹ <https://m.bianet.org/bianet/insan-haklari/220933-dort-sinir-kapisindan-izlenimler-evi-mizi-kapatip-geldik-geri-donemeyiz> Erişim: 29.06.2020.

yeniden çizmiştir. Pandeminin ilk aylarında uygulanan karantina önlemleriyle, “sosyal mesafe” mesajlarıyla ve nihayetinde ortaya çıkan panik atmosferiyle iyi yaşama duygusunun sağlığa feda edildiği bir *sağ kalma toplumu* yaratmıştır (Han, 21.05.2020). Ne var ki, refakatsiz Afgan göçmen çocuklar ve kayıtsız Afgan göçmenler hayatlarını başından itibaren bir ölüm kalım meselesi olarak yaşadıklarını anlatmaktadırlar. Yeni ortaya çıkan bir olağanüstü hâl olarak Kovid-19 pandemisi, refakatsiz Afgan göçmen çocuklar ve kayıtdışı yetişkin erkek Afgan göçmenlerin hayatında halihazırda var olan derin ve yapısal sorunlarına eklenmiştir ve yaşamlarının zorluğunu daha da arttırmıştır.

Kovid-19 pandemisinin yarattığı kriz göçmen emeği piyasasının daha acımasız bir işleyişle yeniden organize edilmesine yol açmıştır. İlk bakışta bir sağlık krizi gibi görülecek salgın, refakatsiz Afgan göçmen çocuklar ve kayıtdışı yetişkin erkek Afgan göçmenler için sömürü koşullarının şiddetlendiği bir girdaba dönmüştür. Pandemi sürecinde, geçimlerinin zorlaşmasının yanı sıra Afganistan’da yaşayan yakınlarına para gönderme ve Avrupa’ya gitmek için kaçakçıya verilecek parayı biriktirme gibi ihtiyaçları devam etmiştir. Fakat bu süreçte günler içinde hızla sınırlar kapanmış, şehirler ve ülkeler arasında hareketlilik zorlaşmış, emek pazarı daralmış, işler azalmış, ücretler düşmüş ve işten çıkarmalar yaşanmıştır. Pandemi sürecinde inşaat işleri, kağıt toplayıcılık, hamallık, fırıncılık gibi temel görülen işler kimi zaman kayıtdışı bir biçimde devam ederken, son bir yıldaki geri gönderilme tehditleriyle beraber ücretler daha da düşmüştür. Diğer yandan Avrupa sınırının kapanması ve kaçakçıların organizasyonunun bozulmasıyla³⁰ beraber bir kısırdöngü oluşmuş ve bu göçmenlerin köleliğe varan koşulları kabul etmelerine yol açmıştır.

Kovid-19 pandemisi, refakatsiz göçmen çocuklar ve kayıtdışı göçmenlerde sağlığını kaybetmek veya virüs yüzünden ölmek dışında, kaynağı daha ziyade politik ve toplumsal olan korkular yaratmıştır. Göçmenler pandemi yüzünden ve daha önceki tecrübelerinden dolayı her an geri gönderilme korkusuyla yaşar olmuşlardır. Zira geri gönderme merkezlerinin işleyişi pandemi süresi boyunca devam etmektedir. Öte yandan refakatsiz Afgan göçmen çocuklar ve kayıtdışı yetişkin erkek Afgan göçmenler 2019’dan bu yana zaman zaman gerçekleştirilen sınır dışı edilme uygulamalarıyla beraber başlangıçta kalabalık yaşadıkları evlere çekilmişler ve işaret edilmekten korkar olmuşlardır. Daha sonra hayatta kalabilmek ve ülkelerine para gönderebilmek için canları pahasına ve düşük ücretlerle ağır işlerde çalışmaya devam etmek zorunda kalmışlardır. Pandeminin ilk aylarında uygulamalar dikkate alındığında, ortaya çıkan yeni koşulların Türkiye’deki kayıtdışı Afgan göçmenler için çok farklı bir duruma işaret

³⁰ Göçmen kaçakçılığının araçlardan gemi kaptanları ve otobüs/kamyon şoförlerine, restoran ve kafe işletmecilerine değin birçok aktörü vardır (Yıldız, 2017). Pandemi sürecinde getirilen kısıtlamalar ve yasaklarla bu aktörlerin hareketliliği sekteye uğramıştır.

etmediği, ancak bir taraftan bu küresel salgın hastalık nedeniyle yaşamlarını kaybetme risklerinin arttığını, diğer taraftan da sömürü koşullarının pekiştiği vurgulanmalıdır.

Kaynakça

- Akın, H. (2018). Felaket geliyor demmişti: Ortaçağ'da yaşanan büyük veba salgını ve toplumsal yaşamdaki sonuçları üzerine bir değerlendirme. *Kebikeç*, 46, 247-296.
- Alasuutari, P., Bickman, L. ve Branan, J. (Der.) (2008). *The Sage handbook of social research methods*. Los Angeles: Sage.
- AREU (2020). *The A to Z guide to assistance in Afghanistan*. Kabil: Afghan Research and Evaluation Unit. <https://areu.org.af/publication/the-areu-a-z-guide-2020/> Erişim: 28.06.2020.
- AREU (2016). *The political economy of education and health service delivery in Afghanistan*. Kabil: Afghan Research and Evaluation Unit.
- Bademci, H. Ö. (2012). 'Working with vulnerable children': Listening to the views of the service providers working with street children in İstanbul. *Children And Youth Services Review*, 34, 725-734.
- Barfield, T. J. (2010). *Afghanistan: A cultural and political history*. Princeton: Princeton University Press.
- Belay, T. A. (2010). *Building on early gains in Afghanistan's health, nutrition, and population sector challenges and options*. Washington D.C.: World Bank.
- Bozok, M. ve Bozok, N. (2019a). The household, the street and the labor market: masculinities and homosocial solidarity networks of Afghan migrant boys in a squatter neighborhood in Istanbul. *NORMA: Nordic Journal for Masculinity Studies*. 14(2), 96-111.
- Bozok, N. ve Bozok, M. (2020). Imprisoned to zoé: survival of unaccompanied and undocumented Afghan minors in Istanbul. İçinde, Scutaru, B. ve Paoli, S. (der.). *Child migration and biopolitics: Old and new experiences in Europe*. (ss.164-179). Londra: Routledge.
- Bozok, N. ve Bozok, M. (2019b). İstanbul'a dağılan refakatsiz Afgan göçmen çocuklar. *Beyond Istanbul*, 8, 125-129.
- Bozok, N. ve Bozok, M. (2018). "Göçmen istekleri" yaklaşımı ışığında Beykoz, Karasu Mahallesi'ndeki refakatsiz Afgan göçmen çocukların yaşamlarını sürdürme mücadeleleri. *Moment Dergi*, 5(2), 416-440.
- Buz, S., Memişoğlu, F., Dönmez, H. ve Verduijn S. (2020). *Destination unknown: Afghans on the move in Turkey - MMC Middle East research report, June 2020*. Mixed Migration Centre. <http://www.mixedmigration.org/resource/destination-unknown-afghans-on-the-move-in-turkey/> Erişim, 24.06.2020.
- Crawford, H. D. (2019). *Ölümcül yakınlıklar: mikroplar tarihimizi nasıl şekillendirdi?* Koca, G. (çev.). İstanbul: Metis.
- Dimitriadi, A. (2018). *Irregular Afghan migration to Europe: at the margins, looking in*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Federici, S. (19.04.2020). Kapitalizm, yeniden üretim ve karantina. Tanrısever, B. (çev.). <https://gazetekarınca.com/2020/04/kapitalizm-yeniden-uretim-ve-karantina-silvia-federici/> 27.05.2020 tarihinde erişildi.
- Gabe, J., Bury, M. ve Elston, A. M. (2004). *Key concepts in medical sociology*. Londra: Sage.
- Giambi, C. et. al. (2019). National immunization strategies targeting migrants in six European Countries. *Vaccine*, 37 (32), 4610-4617. <https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2018.01.060>
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (2017). Türkiye'de Afganistan uyruklu uluslararası koruma başvurusu ve statüsü sahipleri üzerine analiz: Türkiye'ye geliş

- sebepleri, Türkiye’de kalışları, gelecek planları ve amaçları. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü.
- Han, B. C. (21.05.2020). Güney Koreli felsefeci, kültür kuramcısı Byung-Chul Han: Koronavirüs bizi bir ‘sağ kalma toplumuna’ indirgedi. Tekşen, A. (çev.) <https://www.a3haber.com/2020/05/21/guney-koreli-felsefeci-kultur-kuramcisi-byung-chul-han-koronavirus-bizi-bir-sag-kalma-toplumuna-indirgedi/>
- Huemer J. Karnik N.S., Voelkl-Kernstock S., et. al. (2009). Mental health issues in unaccompanied refugee minors. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 3-13. <https://doi.org/10.1186/1753-2000-3-13>
- Huerga, H. ve López-Vélez, R. (2002). Infectious diseases in sub-Saharan African immigrant children in Madrid, Spain. *The Pediatric Infectious Disease Journal*, 21(9), 830-834.
- IOM (2014). *Afghanistan: Migration Profile*. Kabul: IOM.
- Jensen, T. K., Fjermestad, K. W., Granly, L., ve Wilhelmsen, N. H. (2013). Stressful life experiences and mental health problems among unaccompanied asylum-seeking children. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 20(1), 106-116.
- Jones, G. (2001). “Captain of all these men of death”: The history of tuberculosis in nineteenth and twentieth century Ireland. Amsterdam: Brill.
- Joshi, P. T. ve O’Donnell, D. A. (2003). Consequences of child exposure to war and terrorism. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 6(4), 75-292.
- Kafadar, C. (24.05.2020). Salgınlar tarihin akışını nasıl değiştirdi? Ruşen Çakır’ın Prof. Cemal Kafadar ile söyleşisi. <https://medyascope.tv/2020/05/24/salginlar-tarihin-akisini-nasil-degistirdi-prof-cemal-kafadar-ile-soylesi/> 26.05.2020 tarihinde erişildi.
- Kaytaz, E. S. (2016). Afghan journeys to Turkey: narratives of immobility, travel and transformation. *Geopolitics*, 21, 284-302.
- Kickbusch, I. (2015). The political determinants of health - 10 years on. *BMJ* 350(81), 1-2 doi: 10.1136/bmj.h81.
- Kottak, C. P. (2011). *Anthropology: Appreciating human diversity*. New York: McGraw Hill.
- Kristiansen M, Mygind A, Krasnik, A (2007). Health effects of migration. *Danish Medical Bulletin*, 54, 46-47.
- Latour, B. (2020). What protective measures can you think of so we don’t go back to the pre-crisis production model? Muecke, S. (çev.) http://www.bruno-latour.fr/sites/default/files/downloads/P-202-AOC-ENGLISH_1.pdf
- Lee, J. L. (2018). *Afghanistan: A history from 1260 to the present*. Londra: Reaktion Books.
- Loschmann, C. (2016). Taking the long view: the consequences of displacement for children in Afghanistan. İçinde, Ensor, M.O., Goździak, E.M. (der.), *Children and forced migration: durable solutions* (ss. 181-211). Cham: Palgrave MacMillan.
- Loveband, A. (2004). Nationality matters: SARS and foreign domestic workers’ rights in Taiwan province of China. *International Migration*, 42(5), 121-145.
- Mbembe, A. (2003). Necropolitics. *Public Culture*, 15(1), 11-40.
- Monsutti, A. (2008). Afghan migratory strategies and the three solutions to the refugee problem. *Refugee Survey Quarterly*, 27(1), 58-73.
- Nikiforuk, A. (2020) *Mahşerin dördüncü atlısı: salgın ve bulaşıcı hastalıklar tarihi*. S. Erkanlı (çev.). İstanbul: İletişim.
- Ozlatimoghaddam, M. (2012). *We live like sea foam: experiences of liminality among Afghan migrants in Ceza city - Turkey*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Papadopoulos, R. K. (der.) (2002) *Therapeutic care for refugees: No place like home*. Londra: Karnac.
- Pointing, C. (2008). *Dünyanın yeşil tarihi: Çevre ve büyük uygarlıkların çöküşü*. Başçı, A. (çev.). İstanbul: Sabancı Üniversitesi.
- Rasanayagam, A. (2003). *Afghanistan: A Modern History*. London: I. B. Tauris.

- Runion, M. L. (2007). *The history of Afghanistan*. Westwood, Conneticut: Greenwood Press.
- Saikal, A. (2004). *Modern Afghanistan. A history of struggle and survival*. Londra: I. B. Tauris.
- Schrier, L., Wyder, C., del Torso, S. vd. (2019). Medical care for migrant children in Europe: a practical recommendation for first and follow-up appointments. *European Journal of Pediatrics*, 178, 1449-1467.
- Seibel, V. (2019) Determinants of migrants' knowledge about their healthcare rights. *Health Sociology Review*, 28 (2), 140-161.
- Shuval, J. T. (2001). Migration, health and stress. İçinde, Cockerham, W. C. (der.). *The Blackwell Companion to Medical Sociology*. (ss. 126-143). Massachusetts: Blackwell.
- Thomas, S. L. ve Thomas, S. (2004). Displacement and health. *British Medical Bulletin*, 69, 115-127.
- Watters, C. (2008). *Refugee children: Towards the next horizon*. Londra: Routledge.
- Watters C. ve Derlyun I. (2018). Wellbeing: refugee children's psychosocial wellbeing and mental health. İçinde. *Research handbook on child migration*. (Der.) J. Bhabha, J. Kanics ve B. S. Hernandez. Northampton: Edward Elgar. 369-380.
- Yıldız, A. (2017). Göçmen kaçakçılığı algısı ve göçmenlerin karar süreçleri. Ankara: IOM.
- Zhou, G. ve Yan, G. (2003). Severe acute respiratory syndrome epidemic in Asia. *Emerging Infectious Diseases*, 9(12), 1608-1610.

EXTENDED ABSTRACT

“Pandemic Transformed the Existing Problems”: Undocumented Afghan Immigrants in Istanbul, Health, Disease and Covid-19 Pandemic

The Covid-19 pandemic, which emerged in 2020, opened a new page in the world’s long history of the epidemics. The Covid-19 pandemic has affected the lives of disadvantaged groups more negatively than other epidemic outbreaks in the history. The poor, the unemployed, the marginalized people, the people with chronic illnesses, LGBTQIA+ people, homeless people, and the women who are exposed to domestic violence are directly and indirectly affected by the pandemic. In addition to causing health problems and deaths, undocumented migrants are among the groups that are exceedingly affected by the pandemic, which changes daily life and socio-economic structure.

In order to live a healthy life, it is essential to have access to health information and receive proper health services. A person’s healthy being and his/her health promotion and sustenance are public, social and structural issues as well as individual issues. The right to health is one of the most basic human rights. Some migrant groups are unable to access the right to health due to the social, economic and legal conditions in which they exist. Unaccompanied Afghan migrant minors and undocumented adult Afghan migrants living in Turkey are among the migrants who have serious health problems, and crucial issues to access to the right of health.

This article discusses the lives of unaccompanied Afghan migrant minors and undocumented adult Afghan migrants in Istanbul, which have become more problematic during the days of pandemic. The source of the article is based on a longitudinal qualitative study on unaccompanied Afghan migrant minors and undocumented adult Afghan migrants in Istanbul for five years (from 2015 to 2020). In-depth interviews with thirty people were made in the field study in 2019, which this article is focused. In addition, in order to understand the impacts of Covid-19, interviews were made with two physicians, a clinical psychologist and a translator who maintained their contact with the group during the pandemic.

The article reveals that, before the pandemic started, this group tried to deal with vital health issues, related to three stages of migratory process. The first of these stages concerns the inadequacies of the health system in Afghanistan, the country of origin of migration. Afghanistan is struggling with important health system problems. It is difficult to access adequate nutrition, clean water resources and welfare. There are inequalities and obstacles in the realization of the right to health. In addition, everyday life in Afghanistan has been shaped by wars, interventions, attacks, losses and explosions for the past forty years. This socio-political structure of the country is embedded in every detail of the life of the migrants. Those

migrants come from a country where life is hard and health is difficult to access.

Secondly, injuries occurring in the migration journey cause important health problems for migrants. Today, unaccompanied migrant minors and undocumented adult Afghan migrants in Turkey, come to Turkey via Iran and Pakistan, through a risky and a dangerous journey. They frequently face hunger, thirst, foot damages, frostbite and limb losses, traffic accidents, deaths and violence from different actors in the routes of migration.

In Istanbul, the current stop of migration, the Afghan migrants experience poor housing conditions, malnutrition and health problems, especially due to heavy working conditions. Lack of access to healthcare, due to legal and economic conditions, can lead to fatal consequences for migrants. The Covid-19 pandemic has created an impact that deepens the economic exploitation, social inequalities and social exclusion of migrants. Throughout the pandemic, the obligation to send money to their country on the one hand, and the fact that the European border was closed, forced the Afghan migrants to accept poorer working conditions. In the short term, the pandemic had a strong impact on migrant children's lives, not as virus-related deaths, but aggravating conditions of exploitation.
